

1. ODKLONSKOST IN DRUŽBENI NADZOR

A. OPREDELITEV IN VRSTE ODKLONKEGA VEDENJA

- Norme, ki jih oblikujemo ljudje, omogočajo družbeno življenje, vanj vnašajo **red** in omogočajo njegovo **predvidljivost**. Z vzpostavitvijo norm se človeška dejavnost razdeli na dovoljeno, zaželeno in zato vrednoteno kot pozitivno, dobro ter na prepovedano, nezaželeno in zato vrednoteno kot negativno, slabo. Vsaka človeška dejavnost ima tako družbeno sprejemljiv ali družbeno nesprejemljiv značaj.
- Naše ravnanje je **konformno**, kadar je naše ravnanje družbeno **sprejemljivo**. Naše ravnanje je **odklonsko**, kadar je v družbi **nesprejemljivo**.
- **Najširša in najsplošnejša opredelitev odklonskosti je, da je to vsako ravnanje, delovanje, ki krši družbene norme in s tem odstopa od pričakovanj in zahtev neke družbe ali družbene skupine.** Pomembno je tudi to, da tako ravnanje vzbuja **neodobravanje** in s tem potrebo po uporabi takšnih in drugačnih **sankcij**.
- Nobeno ravnanje ni odklonsko samo po sebi, ampak je takšno **samo v odnosu na norme določene družbe ali družbene skupine v določenem času**.

❖ **KRŠENJE NEFORMALNIH DRUŽBENIH NORM**

- Kot odklonsko dejanje lahko **opredelimo kršenje neformalnih družbenih norm**. Tako ravnanje lahko zajema **neobičajni zunanji videz, način oblačenja, pijančevanje, homoseksualnost, samomorilnost..**
- Posledica kršenja neformalnih družbenih norm so lahko blage neformalne sankcije (posmehovanje, opomin, opravljanje). Družbena okolica je lahko **strpna** in dojemljiva za drugačnost, dojemajo jo kot **ekscentričnost**, lahko pa se odzove tudi z **ostrim obsojanjem**, zgražanjem, izobčenjem tistega, ki je po njenem mnenju preveč **nekonformen**.
- V ta sklop je mogoče uvrstiti tudi življenje v okoliščinah, nad katerimi posameznik mogoče nima nikakršnega vpliva: brezdomstvo, brezposelnost, revščina..
- V zvezi z **odzivanjem družbenega okolja na drugačnost in okoliščine, na katere ljudje nimajo vpliva, pa moramo omeniti tudi stigmatizacijo**. Ameriški sociolog Goffman jo je opredelil kot **nezaželeno drugačnost**. Domneval je, da je vse človeške razlike **potencialno mogoče stigmatizirati**.
- Ljudje se razlikujejo po mnogih **značilnosti** (spol, barva kože, spolna usmerjenost, starosti, izobrazbe, poklica..), toda v **določenih družbenih, ekonomskih in političnih razmerah so nekatere značilnosti nezaželene, ljudje s takimi značilnosti pa so stigmatizirani**. To pomeni, da so dojeti kot **manjvredni**, predvsem pa jim je otežen dostop do **različnih družbenih dobrin** (izobrazbe, delovnih mest, političnega odločanja).
- Nekateri ljudje so stigmatizirani, ker so enkrat prekršili družbene norme, na kar kažejo oznake. Drugi so stigmatizirani zato, ker imajo z vidika **dominantnih družbenih skupin majhno ekonomsko in politično vrednost**. Najpogosteje tisti, ki imajo **družbeno moč, določijo, katere razlike so zaželene in katere niso**.
- Posledica stigmatizacije se vedno izraža v **socialni distanci so stigmatiziranih posameznikov, družbenih skupin in kategorij**. Socialno distanco bi označili kot določeno vrsto neformalnih sankcij.

❖ **KRIMINALITETA**

- To so ravnanja, ki so **opredeljena kot kazniva in zahtevajo vnaprej predpisane sankcije, ki so del kazenskega prava**. Kazensko pravo je niz pisanih pravil, ki prepovedujejo določena ravnanja in predpisujejo sankcije za kršitelje.
- Kazenskopravne norme urejajo mnoge človeške dejavnosti v družbi: ekonomske, politične, družinske, spolne..

- Pojem kriminaliteta vključuje **najrazličnejša dejanja**: umore, kraje, vlome v stanovanja, beloovratniški kriminal, posilstva, nasilje v družini, zlorabo otrok, nasilje v prometu, onesnaževanje okolja, izdelovanje in prodajanje nekaterih drog, uživanje drog.
- **Storilci so lahko posamezniki ali organizirane skupine**. Vsem tem različnim dejanjem, ki imajo različne vzroke in posledice je skupno to, da so v veljavnem zakonu določena kot kazniva. To, katera dejanja naj bodo opredeljena kot kazniva in kakšne sankcije naj bodo predpisane zanje je lahko predmet številnih **kontroverz in nesoglasij**.

❖ **IZJEMNO RAVNANJE**

- Kot **odklonsko** lahko izpade tudi izjemno ravnanje, ki je na splošno sicer pričakovano, in lahko celo **pozitivno sankcionirano**, vendar pa se določeni družbeni skupini zdi pretirano. Tak položaj lahko nastane, ko posameznik spoštuje družbene norme še bolj dosledno, kot se drugim članom skupine zdi potrebno.
- Primer: dijak, ki vestno izpolnjuje šolske obveznosti, da ga drugi označijo kot nenormalnega .
- V skupini, kjer **večina vsaj kdaj pa kdaj krši družbene norme**, je **odklonski tisti, ki jih ne**.
- Pogosto s kot **odklonska označena dejanja ljudi, za katera pozneje rečejo, da so prehitela svoj čas**. To so npr: dejanja ljudi, ki si prizadevajo za družbene spremembe, ali tistih ki javno razglašajo nove poglede na svet, v kateri živijo.

B. DRUŽBENOKULTURNA POGOJENOST DOJEMANJA IN OPREDELJEVANJA ODKLONSKOSTI

- Odklonskost ni neka **inherentna notranja lastnost določenega ravnanja samega**. Začetna opredelitev odklonskost na nek način predpostavlja, da so družbe homogene celote, za katere je **značilen vrednotni in tudi normativni konsenz**, to je soglasje med pripadniki družbe glede temeljnih vrednot in norm. Toda predvsem moderne industrijske družbe niso **kulturno uniformirane**. Zanje je prej kot soglasje glede temeljnih vrednot značilen **pluralizem vrednot**. Zato meja med normalnim oz. Konformnim in odklonskim ravnanjem **ni tako jasna in nedvomna**.
- Ljudje smo hkrati vključeni v različne družbene skupine, z različnimi, tudi nasprotujočimi si pričakovanji in pravili ravnanja in ravnanje, ki bo v enem družbenem okolju povsem konformno, v drugem bo veljalo kot odklonsko.
- Obstajajo tudi številna nesoglasja o tem, katera **dejanja bi bilo treba z zakonom prepovedati, jih torej uvrstiti med kazniva dejanja ali kriminal** (inkriminirati) ali pa **vsaj med prekrške**. In nasprotno, katera doslej prepovedana ravnanja bi bilo treba legalizirati.
- Primeri nesoglasij: umetna prekinitev nosečnosti, evantezije, legalizacija drog, prostitucije..
- Predmet **nesoglasij je lahko tudi strogost sankcij** (nesoglasje glede upravičenosti smrtne kazni)
- Čeprav obstaja **razlikovanje med dejanji, ki so zla že sama po sebi in dejanji, ki so ponekod prepovedana, drugod pa sprejemljiva in dovoljena, vseeno lahko rečemo, da je dejanj, ki bi bila vedno in povsod prepovedana bolj malo**. Vsako dejanje, ki je bilo kdaj opredeljeno kot zločin, je bilo v tej ali oni **družbi ali družbeni skupini in v tem in onem zgodovinskem obdobju povsem normalno in celo odobravno**. Dojemanja in opredeljevanja odklonskosti so vedno družbeno in kulturno pogojena.
- Na splošno lahko rečemo, **da je odvisna vsaj od naslednjih dejavnikov**:
  - o **Kje oziroma v kateri družbi je bilo dejanje storjeno**. Kar v eni družbi velja za **odklonsko, je lahko v drugi popolnoma sprejemljivo** (npr: na nizozemskem je dovoljeno prodajanje in uživanje marihuane, medtem ko pri nas ne; proizvodnje, prodajanje in uživanje alkoholnih pijač je pri nas samoumevno, drugje pa vsaj nekaterih ne).
  - o **Kdaj: norme in pričakovanja glede sprejemljivega vedenja se spreminjajo v času**. Primer: spreminjajoč se odnos do homoseksualnosti v različnih obdobjih: v antični Grčiji je bila

Ljubezenska in prijateljska zveza med starejšim moškim in mladim fantom pojmovana kot najvišja oblika ljubezenskega odnosa. V poznejših obdobjih je bila preganjana in bila pojmovana kot nenormalna, nenaravna in nemoralna, ali kot kaznivo dejanje. V modernih družbah si danes mnogi prizadevajo, da bo jo sprejeli kot eno možnih spolnih usmerjenosti ljudi in kot popolnoma normalno. V nekaterih državah se lahko dve osebi istega spola skleneta zakonsko zvezo.

- o Kdo dejanje stori: nosilci družbenega nadzora bodo mogoče krajo, ki jo je zagrešil mladostnik (otrok bogatašev) označili za mladostniško nepremišljenost. Mogoče pa je tudi, da ne bodo tako razumevajoči, če bodo pri tem dejanju zalotili nekoga z manj uglednim ozadjem.
- o Na opredelitev nekega dejanja kot konformnega ali odklonskega vplivajo tudi konkretne okoliščine, v katerih se vedemo na določen način. Pitje alkohola na zabavi ali za rojstni dan je povsem sprejemljivo, manj sprejemljivo pa je, če to počnemo v šoli in na delovnem mestu.

C. **SOCIOLOŠKE TEORIJE ODKLONSKOSTI**

- Sociološko raziskovanje in pojasnjevanje odklonskosti se osredotoča na pojasnjevanje odklonskosti se osredotoča na raziskovanje družbene strukture in položaja posameznikov v družbi ter si postavlja vprašanja kot so:
- Kateri družbeni dejavniki motivirajo posameznike, da kršijo družbene norme? Kakšna je stopnja kriminala znotraj posameznih družbenih skupin in kategorij? Ali je odklonskost funkcionalna?
- Drugi sklop socioloških teorij preusmerja pozornost z odklonskih oseb na mehanizme družbenega nadzora. V okviru simboličnega interakcionizma se zato ukvarjajo z vprašanjem, kako in zakaj so nekateri posamezniki in skupine označeni kot odklonski in kako to vpliva na nadaljnje ravnanje. Konfliktna teorija in radikalna kriminologija se osredotočata na vprašanje, kako in zakaj je prav določeno ravnanje označeno kot odklonsko oziroma kdo postavlja zakone in v čigavem imenu so ti. Z vidika obeh teoretičnih pristopov problem niso odklonske osebe ampak nosilci družbenega nadzora.

❖ **UNIVERZALNOST IN FUNKCIONALNOST ZLOČINA**

- Ena prvih razlag odklonskosti je Durkheimova, ki jo izpeljuje iz svojega pojmovanja družbe kot pojava posebne vrste, ki je pred in nad posamezniki. Nujni pogoj družbenega življenja je družbena solidarnost, ki temelji na kolektivni zavesti: na prepričanjih, idejah, vrednotah, normah, čustvih, ki so skupne vsem pripadnikom določene vrste. Kolektivna zavest postane ključni del individualne zavesti posameznikov s ponotranjenjem njenih prvin v procesu socializacije.
- Toda kolektivna zavest ne deluje na vse posameznike enako, ker se ti že rodijo različni, živijo v različnih okoliščinah in nanje delujejo različni vplivi. Pripravljenost spoštovati norm se pri različnih ljudeh izraža različno. V vsaki družbi je vedno določeno število posameznikov, ki kršijo družbene norme. Zločin je zato normalno in nujno družbeno dejstvo, prisoten v kateri koli družbi.
- Po Durkheimovem mnenju je zločin tudi normalen vidik družbenega življenja. Vsaka družba ustvarja svoje lastne oblike odklonskosti, ker jih dejansko potrebuje za svoj obstoj.
- Ključna prvina, ki neko dejanje definira kot zločin je namreč kazen. Z vidika družbe kot celote je določena količina pozitivna in funkcionalna. Kazni, ki sledijo odklonskemu vedenju, poskrbijo za to, da ostane odklonskost v za družbo normalnih mejah.
- Odklonskost in kazen, ki ji sledi, pripomoreta k utrjevanje kolektivne zavesti in s tem k družbeni solidarnosti. Prisotnost odklonskosti in kazni zanjo namreč postavlja jasne meje med zaželenim, dovoljenim ravnanjem in prepovedanim. Kaznovanje prepovedanih ravnanj utrjuje konformnost večine, povzroča, da večina zavrača kršilce in se tako sama izogiba odklonskosti.
- Funkcija odklonskosti je po Durkheimu v tem, da se večina ljudi z zavračanjem prestopnikov in prestopnikov v svoji samopodobi in samospoštovanju potrjuje kot dobri in lojalni člani družbe.

- Odklonskost je funkcionalna tudi zato, ker omogoča družbene spremembe. Če bi vsi spoštovali družbene norme, potem ne bi bila mogoča nobena družbena sprememba. Vsaka družbena sprememba se mora nujno začeti z neko obliko odklonskosti, ki pa bo po izvršeni spremembi postala normalnost.
- Družbene spremembe so dobrodošle, ker omogočajo družbeni napredek. Premočna kolektivna zavest bi to prepričevala. Kot pravi Durkheim bi uničila vsako originalnost (tako zločinca kot originalnost genija).
- V zvezi z Durkheimovo razlago odklonskosti moramo omeniti še njegov koncept anomije. Stanje anomije nastopi, ko kolektivna zavest preveč oslabi, ko se zrahlja normativni okvir in posamezniki niso več pripravljeni ravnati v skladu z družbenimi normami. Durkheim povezuje anomijo s hitrimi družbenimi spremembami, predvsem z naraščajočo družbeno delitvijo dela kot sestavino industrializacije. Hitre družbene spremembe povzročajo slabljenje prejšnjih norm, sama delitev dela pa poraja individualizem, sebične interese in čedalje večje potrebe ljudi, ki jih poskušajo zadovoljiti, ne da bi se pri tem ozirali na druge. S tem sta ogrožena družbena **solidarnost in integracija**.

❖ STRUKTURNA NAPETOST IN ANOMIJA KOT VZROK

ODKLONSKOSTI

- Ameriški sociolog Robert Merton se je pri razlagi odklonskega vedenja naslonil na Durkheimov koncept anomije. Pri tem ga je bistveno dopolnil in preoblikoval. Podobno kot Durkheim tudi Merton izhaja iz funkcionalistične predpostavke, da je za obstoj družbe nujno potrebno soglasje glede temeljnih vrednot (po Durkheimu je to moč kolektivne zavesti), vendar izpostavlja druge vzroke anomije kot Durkheim.
- Za razumevanje odklonskosti sta po Mertonevem mnenju pomembna dva elementa družbene in kulturne strukture:
- Na eni strani družbeno/ kulturno opredeljeni cilji, ki so skupni vsem;
- Na drugi strani normativni okvir (sistem družbenih norm), ki opredeljuje, uravnava in nadzira sprejemljive, dopustne načine za doseganje teh ciljev.
- Merton dokazuje, da je v modernih družbah pomembna in temeljna ponotranjena vrednota vseh uspeh. Merilo uspešnosti je določena količina materialnih dobrin oziroma denar, ob tem pa še družbeni prestiž. Družbeno sprejemljive poti za doseganje tega cilja so: samodisciplina, trdo in prizadevno delo, pridobivanje dobre izobrazbe, ambicioznost in na podlagi tega dobro plačana služba.
- Ob tem prevladuje še prepričanje, da ljudje, ki prizadevno in trdo delajo, dejansko tudi uspejo, ne glede na svoj izhodiščni položaj. To dejansko ni res, kajti mnogi ljudje imajo v svojem življenju zelo omejene možnosti. Vsi pripadniki družbe nimajo enakega položaja v družbeni strukturi in zato tudi ne enakih možnosti, da bi uspeli.
- Anomija se zato ne pojavi toliko zaradi hitrih družbenih sprememb in naraščanja ter uveljavljanja sebičnih interesov posameznikov, ampak zato, ker se v družbi preveč poudarjajo vrednote (ali družbeno zaželeni cilji), ne da bi obstajala za vse ustrezna sredstva za njihovo doseganje.
- Anomija izhaja iz frustracij in zmede, ki jih doživljajo ljudje, ko ugotavljajo, da tistega kar so se naučili, da je družbeno zaželeno, ne morejo doseči na legalen način, torej z delovanjem v skladu z obstoječimi normami. Razkorak med obema elementoma- družbeno zaželenim na eni strani in sredstvi za doseganje na drugi, imenuje Merton strukturna napetost.
- Merton dokazuje, da je odklonskost normalen odziv nekaterih posameznikov na stanje strukturne napetosti; je prilagoditev strukturni napetosti.
- Merton dokazuje pet modelov prilagoditve strukturni napetosti, pet načinov, kako posamezniki usmerjajo svoje ravnanje v skladu s svojim položajem:

- **KONFORMIZEM:** konformisti sprejemajo tako cilje kot sredstva. Vrednote uresničujejo na družbeno sprejemljiv način. Tako ravnajo pripadniki višjega sloja.
- **INOVATORSTVO:** inovatorjem so cilji zelo pomembni, nimajo pa možnosti, da bi jih dosegli v skladu z obstoječimi normami. Ravnajo odklonsko, do premoženja poskušajo priti na nelegalen način. Denar pridobijo s krajo, goljufijo, prostitucijo, razpečevanjem mamil. Tako se bodo najverjetneje vedli nižji sloji.
- **RITUALIZEM:** podobno kot inovatorjem tudi ritualistom družbeni položaj onemogoča, da bi obogateli in postali uspešni na legalen način. Vendar v nasprotju z njimi ne opustijo pravil, pač pa cilje. Pravila dosledno spoštujejo, zato ne napredujejo in ne povečajo svojih dohodkov in družbenega prestiža. Takšno ravnanje največkrat zasledimo med pripadniki nižjih srednjih slojev. Njihov ritualizem je posledica stroge in uspešne socializacije.
- **UBEŽNIŠTVO:** ubežniki zavržejo tako cilje kot tudi sredstva. Zapijejo se, se drogirajo, .. tako rešijo konfliktno situacijo, ker ciljev ne morejo doseči na legalen način, nelegalnega pa nočejo ali ne morejo uporabiti. Velja za vsak družbeni razred.
- **UPORNIŠTVO:** uporniki prav tako zavračajo obstoječe vrednote in norme, vendar pa za razliko od ubežnikov poskušajo oblikovati drugačne. Velja za srednji razred.

❖ **ODKLONSKA SUBKULTURA**

- Mertonova razlaga pojava odklonskega vedenja in vzrokov odklonskosti je bila deležna več kritičnih pomislekov. Nekaterim kritikom se je zdela najbolj vprašljiva predpostavka vrednotnega konsenza, še posebej zato, ker so moderne družbe kompleksne in heterogene družbe. Sestavljajo jih različne družbene skupine in kategorije.
- Glede na svojo etično pripadnost, družbeni razred, starost, spol lahko ljudje izoblikujejo različne sisteme vrednot. Poleg dominantne kulture se tako v družbi oblikuje tudi niz subkultur z alternativnimi vrednotami.
- Odklonskost je lahko rezultat nasprotja, konflikta med dominantno kulturo ter subkulturnimi vrednotami.
- Izhajajoč iz predpostavke o možnem razkoraku med dominantno kulturo in subkulturami se je oblikovalo več teorij odklonske subkulture. Njihova skupna poteza je to, da poskušajo pojasniti predvsem pojave odklonskega vedenja med mladimi moškimi, pripadniki delavskega razreda in pojav mladoletniških združb.
- **ALBERT COHEN: PRESTOPNIŠKI FANTJE:** v tej študiji je razložil prestopništvo mladostnikov kot reakcijo proti vrednoti uspeha. Ta in druge z njo povezane vrednote (individualizem, samooblikovanje, dosežki..) po njegovem mnenju izhajajo iz življenjskih pogojev in življenjskega stila premožnega srednjega razreda, uveljavljajo in vsiljujejo se kot splošne, dominantne družbene vrednote, ki niso dosegljive vsem. Cohen razlikuje med dvema družbenima tipoma mladostnikov: prvi je fant s kolidža, ki je v šoli in na delu zadovoljen konformist, ki se povsod vede odgovorno. Druge tip je fant iz uličnega vogala, ki izhaja iz delavskega razreda. Šola, množični mediji, deloma starši sami mu posredujejo vrednote srednjega razreda. Toda te so zaradi omejenih strukturnih možnosti in mladosti težko dosegljive. Šolski sistem je prilagojen življenjskim pogojem srednjega družbenega sloja. Ker pa je šolski sistem pomemben mehanizem statusnega razvrščanja in družbene promocije, tudi njegovi zgledi v prihodnosti niso ravno obetajoči. Posledica je doživljanje STATUSNE FRUSTRACIJE, vključno z izgubo samozaupanja. To pa povzroča naraščajoč odpor do življenjskega stila in vrednot srednjega razreda ter oblikovanje nasprotnega sklopa vrednot in norm, znotraj katerega lahko dosežejo potrditev lastne vrednote in statusa. Visoko pa vrednotijo ravno tisto, kar je nasprotno vrednotam srednjega razreda. Kradejo zaradi prepovedi dejanja samega (ne zato, da bi imeli materialno korist), cenjena sta tudi nasilje in vandalizem. V njihovem vedenju je opaziti neko zlobo in uživanje v kršenju pravil ter težnjo po kratkotrajnih užitkih. Njihovo vedenje sprevača sistem vrednot srednjega razreda in je zato z vidika dominantne kulture odklonsko.
- Cohen tako dokazuje, da se odklonska subkultura oblikuje kot posledica zavračanja dominantnih vrednot in norm ter omejenih družbenih možnosti za njihovo doseganje.

- **WALTER B MILLER**: prepričan je, da drugačne norm in vrednote pogojuje že sam način življenja različnih družbenih slojev. Tako že sam način življenja pripadnikov delavskega razreda pogojuje njegove osrednje vrednote: premagovanje težav, iznajdljivost, žilavost, fatalizem. Te ne nastanejo kot nasprotje vrednotam srednjega razreda njihovo zavračanje, ampak izhajajo iz opravljanja monotoni, rutinskih, težaških fizičnih zaposlitev in pogoste izpostavljenosti brezposelnosti. Izražanje teh vrednot avtomatično krši norme dominantne kulture, torej je odklonsko. Z vidika razreda, ki mu posameznik pripada, pa je sprejemanje in doseganje teh vrednot konformno. Šlo naj bi za konflikten odnos med vrednotami dominantne kulture in vrednotami pripadnikov nižjih družbenih slojev.

- ❖ **OZNAČEVANJE ALI ETIKIRANJE IN ODKLONSKOST**

- ❖ **ODKLONSKOST IN DRUŽBENA MOČ- KONFLIKTNA TEORIJA**

- ❖ **DRUŽBENE FUNKCIJE ODKLONSKOSTI**

D. DRUŽBENI NADZOR

- ❖ **FORMALNI DRUŽBENI NADZOR**

- ❖ **NEFORMALNI DRUŽBENI NADZOR**